

УДК 347.21

Наталія Блажівська,

канд. юрид. наук, докторант

Інституту законодавства Верховної Ради України

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МАЙНА У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена розкриттю змісту поняття «майно» в аспекті статті 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Особлива увага приділена автономному тлумаченню Європейським судом з прав людини поняття майна у розумінні згаданої Конвенції. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини зроблено висновок, що останній трактує поняття «майно» досить широко, включаючи в нього не лише традиційні предмети матеріального світу, а й низку нематеріальних благ.

Ключові слова: майно, власність, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, автономне тлумачення.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) являє собою наднаціональний орган правосуддя, створення якого ознаменувало якісно новий етап інтеграції правових систем європейських країн. Юрисдикція Європейського суду є обов'язковою і поширюється на всі держави – учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та протоколів до неї, стосується всіх питань, що належать до тлумачення і застосування Конвенції, включаючи міждержавні справи і скарги окремих осіб. Сьогодні Конвенція дозволяє захищати права як фізичних, так і юридичних осіб, здійснюючи значний вплив на практику правозастосування її держав-учасниць.

Вагоме значення для гармонізації національного законодавства країн – учасниць Конвенції і європейських стандартів у сфері економічних відносин має розгляд практики Європейського суду з питань захисту права власності на підставі статті 1 Першого Протоколу до Конвенції (далі – Перший Протокол). При цьому на особливу увагу заслуговує тлумачення Європейським судом поняття майна (власності), оскільки воно дещо відрізняється від усталеного розуміння цього терміна вітчизняними науковцями і практиками. Зазначене дає підстави говорити про актуальність дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. У межах цієї статті видається актуальним дослідити поняття майна у контексті статті 1 Першого Протоколу. Це питання виступало предметом дослідження небагатьох учених, у зв'язку з чим у національній юридичній науці не сформовано остаточного бачення з приводу досліджуваного питання.

Вивченню цієї проблематики приділялася увага, зокрема, у наукових працях О. В. Дзери, Р. А. Майданика, А. М. Мірошніченка, В. П. Паліюка, П. М. Рабіновича, С. В. Шевчука та інших науковців.

Мета статті полягає у розкритті підходу Європейського суду до розуміння сутності поняття майна шляхом аналізу його практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до позиції Європейського суду поняття «своє майно», згідно зі статтею 1 Першого Протоколу, розуміється у двох значеннях. По-перше, під цим терміном мається на увазі наявне і належне особі майно, а саме грошові кошти [1], цінні папери [2], транспортні засоби [3], жилі приміщення (будинки, квартири) [4], земельні ділянки [5], будівництва [6], майнові комплекси (підприємства) [7], засоби індивідуалізації [8], об'єкти авторського права [9] та інші блага, які мають майнову цінність [10].

Автономність поняття майна дозволяє Європейському суду досить лояльно ставитися до його змісту і включати в нього не лише матеріальні речі в традиційному їх розумінні, але й репутацію заявника як адвоката [11], право на зайняття адвокатською діяльністю [12], ліцензію на зайняття певним видом діяльності [13], право на відшкодування експортного ПДВ [14] і надмірно сплаченого податку [15], право на зайняття рибним промислом [16], доменне ім'я [17], частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю [18].

При цьому категорія «майно» відповідно до статті 1 Першого Протоколу включає в себе не лише майно, яке належить особі на праві власності, але й майно, на яке в особи є законне право, наприклад право оренди [19].

Широкий підхід до розуміння майна як наявного і належного особі майна, безумовно, продиктований становищем Європейського суду як наднаціонального органу, який покликаний вирішувати спори за участю країн, що належать до різних правових систем. Але такий об'єктивний фактор не виключає власного прагнення Європейського суду до найбільш повного захисту такого фундаментального права, як право власності, що становить економічне підґрунтя свободи і правового статусу особи.

По-друге, поняття «своє майно» в розумінні статті 1 Першого Протоколу означає актив, у тому числі право вимоги, стосовно якого заявник може стверджувати, що в нього є обґрунтоване і законне очікування з приводу того, що він отримає можливість ефективного здійснення майнового права [20]. Твердження про наявність законного (правомірного) очікування, як свідчить практика Європейського суду, підтверджується, якщо заявник зможе довести, що має достатні підстави в національному законодавстві, наприклад, коли зазначене підтверджується усталеною судовою практикою [21].

Згідно зі статтею 1 Першого Протоколу законне (правомірне) очікування – це дещо більше, ніж просто сподівання; є різниця між простим сподіванням на успішне завершення, яке може і не мати місце, і законно обґрунтованими очікуваннями, які повинні бути більшою мірою визначеними і базуватися на законі чи іншому правовому акті, наприклад судовій практиці [22]. При цьому вимога не може вважатися законним правомірним очікуванням, якщо характер такої вимоги є умовним, тобто вона втрачає свою силу у зв'язку зі зникненням умови її реалізації [23].

Законне (правомірне) очікування – це, насамперед, характеристика активу, в тому числі права вимоги, наданого національним законодавством і підкріпленого судовою практикою. Безумовно, активом, стосовно якого особа має законне очікування щодо настання сприятливих майнових наслідків, виступає рішення національного суду, яке вступило в силу. Але відсутність в особі такого активу не виключає можливості стверджувати наявність у неї майна, згідно зі статтею 1 Першого Протоколу, у ситуації, коли є ustalена практика національних судів з аналогічних справ, яка підтверджує правомірність вимог заявника у разі розгляду їх у суді. Отже, вимоги особи повинні мати характер обґрунтованого очікування, а не просто сподівання, мати підстави в законодавстві і судовій практиці. Уперше поняття законно обґрунтованого очікування

було розкрито Європейським Судом у справі «Pine Valley Developments Ltd v. Ireland» [24], в якій законно обґрунтоване очікування базувалось на правових нормах, які мали виражений правовий і майновий характер.

Таким чином, законне очікування може базуватися на законі чи на усталеній практиці національних судів. У зв'язку із цим рішення органу виконавчої влади і рішення суду, яке набрало законної сили, оцінюються Європейським судом по-різному. Помилково винесене рішення органу виконавчої влади розглядається як «умовна вимога», яка не дозволяє стверджувати наявність в особи законного очікування [25], і навпаки, судові рішення, яке набрало законної сили, але скасоване в порядку наглядового провадження, вважається активом, стосовно якого в особи наявне право стверджувати наявність законного очікування щодо отримання майна, присудженого рішенням, до моменту скасування останнього.

Отже, право, яке ґрунтується на адміністративному акті, безумовно, виступає суб'єктивним правом і підлягає захисту. Однак необхідно враховувати, що адміністративний акт може бути оскаржений у тому числі в судовому порядку, тому засноване на ньому право не володіє ознаками законного очікування і може бути в односторонньому порядку змінене чи скасоване. Водночас остаточне рішення суду наділене такими властивостями з огляду на принцип верховенства права, яке включає вимогу правової визначеності.

Необхідно зауважити, що підставою законного очікування може виступати не лише закон та/або ustalена судовою практикою, а й умови укладеного договору. Це, зокрема, зазначається у таких рішеннях Європейського суду, як «Richet and Le Ber v. France» [26], «V kony v. Hungary» [27].

Проаналізувавши практику Європейського суду у тому числі у справах проти України, варто зазначити, що Конвенція не гарантує право на пенсію за віком чи якусь іншу соціальну допомогу в конкретному розмірі. Однак вимога, яка стосується пенсії чи соціальної допомоги, може складати поняття «власність» (майно) у розумінні статті 1 Першого Протоколу у разі, якщо достатньою мірою встановлено, що вона має підстави в національному законодавстві і може бути юридично реалізована, наприклад, у разі, якщо вона підтверджена судовим рішенням, що набрало чинності [28].

Практика Європейського суду містить численні приклади того, що вимога чи борг, визнані такими, що вступили в силу на підставі рішення суду, складають поняття

«майно» (власність) заявника у розумінні статті 1 Першого Протоколу та наділяють вигодонабувача від такого судового рішення законним очікуванням. При цьому неможливість виконання протягом тривалого періоду часу судового рішення, прийнятого на користь заявника, являє собою втручання в його право на безперешкодне користування своїм майном. Прикладами зазначеного можуть служити такі рішення Європейського суду у справах проти України: «Makarova and Others v. Ukraine» [29] (щодо пенсійних виплат), «Burmych and Others v. Ukraine» [30] (щодо виплати компенсації за шкоду, завдану здоров'ю), «Mokallal v. Ukraine» [31], «Komnatskyu v. Ukraine» [32], «Babenko v. Ukraine» [33] (з приводу надання квартири на умовах договору соціального найму), «Vochan v. Ukraine No. 2» [34], «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine» [35], «Serkov v. Ukraine» [36] (щодо повернення чи компенсації незаконно конфіскованого майна). При цьому невиконання рішення суду може бути виправдане лише у виняткових випадках [37].

Необхідно зауважити, що втручання в право заявника на безперешкодне користування своїм майном може мати місце не лише у разі тривалого невиконання рішення суду, яке набрало законної сили, а й у разі скасування такого рішення в порядку нагляду. Ставлення Європейського суду до такої стадії цивільного процесу, як перегляд рішень у порядку нагляду, є однозначно негативним. Так, Європейський суд неодноразово у багатьох своїх рішеннях наголошував на невідповідності скасування рішення суду в порядку нагляду положенням статті 6 Конвенції і принципу правової визначеності [38].

Скасування в порядку нагляду судового рішення, яке набрало законної сили, суперечить не лише положенням статті 6 Конвенції, а й статті 1 Першого Протоколу. Практика Європейського суду стосовно взаємозв'язку наглядової стадії судочинства і порушення положень статті 1 Першого Протоколу полягає в тому, що скасування судового рішення прирівнюється до втручання в право особи на безперешкодне користування своїм майном [39]. Особливо негативно Європейський суд ставиться до скасування рішення суду, яке набрало законної сили, у разі, коли воно зумовлює ретроспективне застосування закону [40].

Водночас підхід Європейського суду до перегляду судових рішень у порядку нагляду не є суто формальним. У разі, якщо присуджені суми відповідно до рішення, яке було прийнято в результаті нового судового провадження, перевищують розмір спочатку

присуджених грошових сум або ж відповідають їм, Європейський суд за таких обставин не вбачає порушення положень статті 1 Першого Протоколу [41]. Отже, у ситуації, коли майнове становище особи поліпшується в результаті перегляду рішення суду в порядку нагляду, немає підстав стверджувати, що на неї покладений надмірний та/або непропорційний тягар.

Отже, проаналізована судова практика Європейського суду свідчить про досить широкий підхід до визначення поняття «майно». Воно володіє автономним значенням і не обмежується лише правом власності на матеріальні об'єкти. Так, Європейський суд визнав, що гарантії статті 1 Першого Протоколу поширюються і на такі специфічні об'єкти, як: 1) суми, присуджені остаточним і обов'язковим судовим чи арбітражним рішенням; 2) право на відшкодування експортного ПДВ; 3) право на відшкодування надмірно сплаченого податку; 4) ліцензії на здійснення господарської діяльності чи надання певних послуг; 5) клієнтуру і ділові зв'язки фірми; 6) домове ім'я; 7) право на акцію; 8) право на зайняття рибним промыслом тощо.

Включення в поняття «майно» не лише традиційних речей, а й інших об'єктів у тому числі інтелектуальної власності, з огляду на обов'язковість правових висновків Європейського суду у питаннях тлумачення і застосування Конвенції, відкриває можливості поширювати механізм захисту, закладений у статті 1 Першого Протоколу, на правові явища, які виходять за межі традиційного для романо-германської правової сім'ї розгляду об'єкта права власності як тілесного об'єкта матеріального світу (речі).

Висновки.

З усього вищевикладеного можна зробити такі висновки. По-перше, Європейський суд являє собою ефективний механізм захисту порушених прав та інтересів, що підтверджується фактом виконання всіх без винятку винесених ним рішень. По-друге, стаття 1 Першого Протоколу – це унікальна стаття, оскільки в ній закріплено право на захист як юридичних, так і фізичних осіб. Крім того, згадана стаття є єдиною з усіх статей Конвенції, яка регулює майнові правовідносини. По-третє, в результаті тлумачення Європейським судом норм Конвенції поняття «майно» розглядається ним досить широко (воно включає в себе не лише предмети матеріального світу – речі, а й різноманітні нематеріальні блага), що повинно враховуватися національними судами.

Список використаних джерел:

1. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «Moreira Ferreira v. Portugal». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175646>.
2. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року у справі «Sovtransavto Holding v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>.
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 квітня 2017 року у справі «Croatian Chamber of Economy v. Serbia». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173851>.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 року у справі «Immobiliare Saffi v. Italy». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини від 5 березня 1991 року у справі «Paramichalopoulos and Others v. Greece». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57836>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2009 року у справі «Kozacioglu v. Turkey». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91413>.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 1986 року у справі «Lithgow and Others v. the United Kingdom». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 січня 2007 року у справі «Anheuser-Busch Inc. v. Portugal». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78981>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 січня 2008 року у справі «Balan v. Moldova». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84720>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 березня 2006 року у справі «Campanano v. Italy». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72864>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 2014 року у справі «Biagioli v. San Marino». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146102>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2017 року у справі «Feldman and Slovyanskyu Bank v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179557>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2007 року у справі «Itersplav v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78872>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 червня 2005 року у справі «Kirilova and Others v. Bulgaria». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69311>.
16. Рішення Європейського суду з прав людини від 30 квітня 2013 року у справі «Lohuis and Others v. the Netherlands». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120080>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини від 18 вересня 2007 року у справі «Paeffigen GmbH v. Germany». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82671>.
18. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 лютого 2017 року у справі «Leki v. Slovenia». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171087>.
19. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 березня 1999 року у справі «Iatridis v. Greece». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58227>.
20. Рішення Європейського суду з прав людини від 30 листопада 2004 року у справі «Öneriyildiz v. Turkey». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614>.
21. Рішення Європейського суду з прав людини від 6 жовтня 2005 року у справі «Maurice v. France». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70445>.
22. Рішення Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2016 року у справі «Béláné Nagy v. Hungary». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169663>.
23. Рішення Європейського суду з прав людини від 22 червня 2004 року у справі «Broniowski v. Poland». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828>.
24. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 листопада 1991 року у справі «Pine Valley Developments Ltd v. Ireland». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57711>.
25. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 березня 2018 року у справі «Radomilja and Others v. Croatia». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181591>.
26. Рішення Європейського суду з прав людини від 18 листопада 2010 року у справі «Richet and Le Ber v. France». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101765>.
27. Рішення Європейського суду з прав людини від 13 січня 2015 року у справі «Vékony v. Hungary». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-149201>.
28. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 жовтня 2007 року у справі «Lisnyu v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82953>.
29. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 серпня 2017 року у справі «Makarovy and Others v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177315>.
30. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 жовтня 2017 року у справі «Burmych and Others v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.
31. Рішення Європейського суду з прав людини від 10 листопада 2011 року у справі «Mokallal v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107421>.
32. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 року у справі «Komnatskyu

v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95083>.

33. Рішення Європейського суду з прав людини від 4 січня 2012 року у справі «Babenko v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108845>.

34. Рішення Європейського суду з прав людини від 5 лютого 2015 року у справі «Bochan v. Ukraine No. 2». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331>.

35. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 року у справі «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032>.

36. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 2011 року у справі «Serkov v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536>.

37. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2006 року у справі «Treska v.

Albania and Italy». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76581>.

38. Melkonyan Davit. Concept of the Rule of Law in the Case-Law of the European Court of Human Rights. URL: http://ysu.am/files/Davit_Melkonyan-1415702096-.pdf.

39. Sandvig Jenny. Retroactivity of changes in the case-law of the European Court of Human Rights. URL: https://www.salzburgglobal.org/fileadmin/user_upload/Documents/Jenny_Sandvig_Retroactivity_of_Changes_in_the_Case-Law_of_the_European_Court_of_Human_Rights.pdf.

40. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 червня 2011 року у справі «Zhelyakov v. Ukraine». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104903>.

41. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 березня 2007 року у справі «Gavrikova v. Russia». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79804>.

Статья посвящена раскрытию содержания понятия «имущество» в аспекте статьи 1 Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Особое внимание уделено автономному толкованию Европейским судом по правам человека понятия имущества в контексте данной Конвенции. На основании анализа практики Европейского суда по правам человека сделан вывод, что последний трактует понятие «имущество» достаточно широко, включая в него не только традиционные предметы материального мира, но и ряд нематериальных благ.

Ключевые слова: имущество, собственность, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, автономное толкование.

The article is devoted to the disclosure of the scope of the concept of "property" in the context of Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Particular attention is paid to the autonomous interpretation by the European Court of Human Rights of the notion of property within the meaning of the said Convention. On the ground of analysis of the European Court of Human Rights practice there is concluded that the latter defines the notion of "property" quite widely including not only the traditional objects of the material world, but also a number of intangible benefits.

Key words: property, dominion, European Court of Human Rights, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, autonomous interpretation.